

نشریه ادب و زبان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان
سال ۱۷، شماره ۳۶، پاییز و زمستان ۹۳

تحلیل دستاوردهای ویراستاری در ایران با نگاهی به آثار

منتشر شده تا دهه ۱۳۹۰* (علمی - پژوهشی)*

دکتر اصغر اسمعیلی

استادیار پژوهشی بنیاد دانشنامه نگاری ایران

چکیده

ویرایش، اسم مصدر از «ویراستن»، به معنای اصلاح کردن و کم کردن چیزی برای زینت و در اصطلاح، تصحیح و آماده سازی پیش از چاپ و انتشار است. تعیین سیاست نشر کتاب، ایجاد ارتباط میان ناشران و پدیدآورندگان اثر، بررسی دقیق کتابها و اطمینان از درستی آنها و پذیرفتن اثر و آماده سازی آن برای چاپ و نشر، از مراحل ویراستاری محسوب می شود. با اتکا به تعریف، کتابها و مقالاتی که در آن می گنجید، استخراج و بررسی شد و از مجموع ۵۰۳ منبع تحلیل شده، اطلاعاتی درباره ویرایش به دست آمد که روند ویراستاری و دستاوردهای آن را در کشور ایران نشان می دهد. اطلاعات کلان استخراج شده از این آثار، در چهار محور نوع مدارک، برخی گونه های ویراستاری، برخی مباحث ویراستاری و افراد شاخص در موضوع ویرایش بررسی و تحلیل شد. در هر یک از این محورها، ضمن نشان دادن وضعیت فعلی و بیان امتیازات و برتری ها، خلأها و کمبودهای هر حوزه نیز شناسایی شدند و در نهایت، ضمن گسترش ادبیات پژوهشی حوزه ویراستاری، بر مبنای تحلیل ها، پیشنهادهایی برای

* این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی کتاب شناسی ویرایش مصوب شورای علمی بنیاد دانشنامه نگاری ایران با ش. ۱۷۹۵ است.

* تاریخ ارسال مقاله: ۹۲/۴/۵

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۳/۹/۱۸

tesmaeli2006@yahoo.com

نشانی پست الکترونیک نویسنده:

تقویت، اصلاح و گسترش مباحث ویراستاری در شئون مختلف آموزش، نشر، پژوهش و همچنین اشاعه کاربردهای عملی ویرایش برای عموم و متخصصان داده شد.

عملی کردن این پیشنهادها، موجب ارتقای سطح کیفی ویرایش در حوزه نشر کتب، درسی و غیردرسی، رسانه‌ها و مطبوعات، سازمان‌های اداری و در کل، جامعهٔ زبانی فارسی می‌شود و در گسترش صورت صحیح و معیار کاربردهای زبانی تأثیر فراوانی دارد.

این پژوهش همچنین می‌تواند در ترسیم نقشهٔ راه این شاخهٔ علمی به کار گرفته شود.

واژه‌های کلیدی: ویراستاری، دستاوردها، ایران، آثار منتشر شده.

۱-مقدمه

ویرایش را می‌توان مجموعه فعالیت‌هایی دانست که برای تسهیل ارتباط میان پدیدآور(اعم از نویسنده، مترجم) و مخاطب صورت می‌گیرد؛ به‌رغم تصورات محدودی که از این فرایند در جامعهٔ ما وجود دارد، ویرایش مبحث گسترده‌ای است که از پیش از تکوین اثر آغاز می‌شود و در طی تدوین و تألیف، ادامه می‌یابد و حتی در برخی موارد، تا رسیدن اثر به دست مخاطب تداوم دارد. ویراستاران تکوینی، پیش از خلق اثر، ناشر و نویسنده را در شکل‌دهی یا پذیرش و شروط پذیرش اثر برای انتشار یاری می‌دهند و ویراستاران حقوقی، حافظ منافع پدیدآور و ناشر در جریان نشر هستند و انواع ویراستاران ساختاری، ادبی، فنی و تصویرویرایان، در کیفیت‌بخشی مطلوب به اثر کوشش می‌کنند تا در نهایت، اثری آراسته و ویراسته به دست مخاطب برسد. این تنها مختصری از روند ویرایش در تدوین آثار بود که تشریح شد.

در تعریفی دیگر، ویرایش را مجموعهٔ فعالیت‌های علمی و هنری دانسته‌اند که در نتیجهٔ آن، متن کتاب یا مقاله یا گزارش و به‌طور کلی هر پیام و خبری، برای مخاطب ساده، روان، قابل درک و پذیرفتنی می‌شود و این فرایند با اعمال مجموعه قواعد و قوانین زبانی، نشانه‌گذاری و ساختاربندی متن است. (نیکوبخت، ۱۳۸۶: ۱۳)

پوری سلطانی و فروردین راستین نیز در *دانشنامهٔ کتابداری*، ویرایش را تصحیح و پردازش و تجدید نظر یک اثر می‌دانند، به نحوی که از آن متنی منقح و مستند به دست آید و برای این هدف، کنترل دست‌نویس به‌وسیلهٔ ناشر یا مسئول چاپ و اطمینان از صحیح

بودن مطالب، اصلاح موارد انشایی و دستوری را ضروری برمی شمارند. (سلطانی و راستین، ۱۳۷۹: ذیل ویراستاری).

در اهمیت ویرایش باید اشاره کرد که در برخی موارد، آن را همپایه با تألیف و حتی یکی از انواع تألیف برشمرده‌اند؛ برای نمونه، خوارزمی در مقدمه «الجبر و المقابله» در این باره می‌نویسد:

مؤلف سه گونه است: یا دانشی مردی است که برای اولین بار، دانشی را ابداع یا کشف می‌کند؛ در این صورت مردم پس از او در حکم وارثان او خواهند بود. یا اندیشمندی است که آثار پیشینیان را شرح و تفسیر می‌کند و مطالب مبهم و پیچیده را روشن می‌سازد و راه روشن‌تری نشان می‌دهد و نتیجه‌گیری را آسان می‌کند. یا خردمندی است که در برخی از کتاب‌ها به نادرستی و آشفتگی برمی‌خورد، پس آن نادرستی را اصلاح می‌کند و عیوب را برطرف می‌سازد، با خوش‌بینی به کار نویسنده می‌نگرد و بر او خرده نمی‌گیرد و از اینکه متوجه خطا و اشتباه دیگران شده، به خویشان نمی‌بالد. (منجد، ۱۳۸۶: ۲۳ و ۲۴)

گسترش تحصیلات و دانش در دهه‌های اخیر در ایران، فرایند گریزناپذیر تولید و نشر منابع و مواد خواندنی را برای پاسخ‌گویی به نیاز مخاطبان، در پی آورده و در این میانه، مسائل مختلف نظری و عملی مرتبط با نشر، یکی از دغدغه‌های اصلی تولیدکنندگان فرهنگی ایران بوده است و تعدد آثاری با عناوین شیوه‌نامه، دستورالعمل چاپ و نشر، راهنمای ویرایش، راهنمای آماده ساختن کتاب و عنوان‌های مشابه، بازگوکننده همین مشغولیت‌های فکری است و هر یک از تولیدکنندگان فرهنگی، در مقام نویسنده، ویراستار، ناشر، مترجم، تصویرگر، دایره‌المعارف‌نویس و سایر ارکان فرهنگی به فراخور حال و نیاز، گام‌هایی برداشته‌اند اما نیاز بود که با بررسی آثار منتشرشده در این حوزه، ضمن نشان دادن تلاش‌های صورت گرفته، به خلأها و کمبودهای موجود در این زمینه پرداخته و با این کار، ادبیات پژوهشی این حوزه گسترش داده شود.

با این دیدگاه، طرح تدوین کتاب‌شناسی ویرایش آغاز شد و از آنجا که به علت وسعت شمول، تعیین حدود و ثغور برای این حوزه کاری دشوار بود، پس از مشورت با صاحب‌نظران، رأی بر این قرار گرفت که آثار مربوط به موضوعات زیر گردآوری و

معرفی و تحلیل شوند: املا، رسم الخط، ویرایش در رسانه‌ها (مطبوعات و صدا و سیما)، ویرایش آثار مرجع، تصحیح، شیوه‌نامه‌ها، ویراستاری مکاتبات اداری، ویرایش و ترجمه، نشانه‌گذاری و برخی موضوعات دیگر که مدارک مورد بررسی کتاب، مقاله، نقد و معرفی کتاب، پایان‌نامه، مجموعه مقالات، گفت‌وگو و گزارش را تا پایان سال ۱۳۹۰ شمسی شامل می‌شود.

۱-۱ - بیان مسئله

پژوهش در ادبیات موجود هر حیطه علمی می‌تواند با نشان دادن شمای کلی آن حوزه، کمبودها و خلأها را نیز بنمایاند؛ در این جهت، با گردآوری منابع مکتوب، اعم از کتاب و مقاله‌های مرتبط با موضوع ویراستاری و بررسی، طبقه‌بندی و تحلیل آنها، ضمن آگاهی از وضعیت موجود، می‌توان برای دسترسی به وضعیت مطلوب برنامه‌ریزی کرد. از آنجا که رشته تخصصی ویراستاری در نظام آموزش عالی ایران تعریف نشده، نگاه علمی و انتقادی نیز به این موضوع، کمتر در معرض توجه ارباب پژوهش بوده است. تلاش‌های مجدانه استادان زبان و ادبیات فارسی و همچنین زبان‌شناسان و برخی علاقه‌مندان، در هیئت آثار متنوعی اعم از فرهنگ، شیوه‌نامه، دستور خط، راهنما و حتی درسنامه ظاهر شده که تاکنون بررسی تحلیلی و انتقادی از آنها نشده است و نویسنده مقاله کوشش می‌کند تا ضمن معرفی آثار حوزه ویرایش و انعکاس مزایا و معایب هر دسته از آثار، رهنمودها و پیشنهادهای عملی برای بهبود و ارتقای وضعیت ویرایش در شاخه‌هایی همچون ویرایش در نشر، آموزش ویرایش، ویرایش رسانه‌ای و ویرایش زبانی برای عموم مردم پردازد و مسئولان ساحت‌های مختلف می‌توانند از یافته‌ها و نتایج و پیشنهادها این پژوهش استفاده کنند.

۲-۱ - ضرورت و اهمیت تحقیق

گسترش آموزش در سطوح مختلف آن و همچنین فراوانی رسانه‌های مکتوب، دیداری و شنیداری، لزوم توجه به زبان سالم و نثر پخته و عاری از عیوب مختلف زبانی، تلفظی، نگارشی و نوشتاری را می‌طلبد؛ از سوی دیگر، ورود و تحمیل واژگان و قالب‌ها و ساختارهای زبان‌های بیگانه، زبان فارسی را در معرض خطرهای تهدیدهای جدی قرار داده است؛ می‌توان گفت در این شرایط، کمک به پالایش زبان از ناهنجاری‌ها و

بی‌ضابطه‌گی‌ها، وظیفه پژوهشگران و استادان زبان و ادبیات فارسی و زبان‌شناسی است و از همین رو، گردآوری، شناسایی و معرفی منابع مکتوب و بیان کاستی‌ها و نقاط قوت آنها، راه را برای پژوهش بیشتر در این موضوع هموار می‌کند.

۱-۳- پیشینه پژوهش

تاکنون کتاب‌شناسی مستقل محتوایی و توصیفی در موضوع ویرایش تدوین نشده است؛ فقط دو مقاله تألیف شده که فهرستی از کتاب‌ها و مقاله‌ها را به دست می‌دهد: کتاب‌شناسی آیین نگارش و شیوه رسم الخط فارسی از محمدعلی رونق، نشر دانش، ش. ۴۶، خرداد و تیر ۱۳۶۷، صص: ۷۰-۷۵ که مشخصات کتاب‌شناسی ۸۸ کتاب و ۹۶ مقاله را به صورت فهرست وار در این موضوع به دست می‌دهد و کتاب‌شناسی توصیفی نگارش و ویرایش، محمد ربانی‌خواه، پژوهش و حوزه، ش. ۲۳ و ۲۴، پاییز و زمستان ۱۳۸۴، صص: ۳۹۵-۴۳۰ که فهرست توصیفی ۲۲ اثر را دربرمی‌گیرد که در کتاب‌شناسی حاضر هم از این منابع استفاده شده است.

۲- بحث و تحلیل محتوای کتاب‌شناسی

در بررسی کلی کتاب‌شناسی موضوعی ویرایش که فراهم آمده، نکات زیر شایسته توجه است.:

کل آثار بررسی و توصیف شده در این کتاب‌شناسی، ۵۰۳ مورد است که از مجموع آنها، ۱۶۰ عنوان کتاب و ۳۴۳ مورد مقاله هستند. (نمودار ۱)

اطلاعات به دست آمده از کتاب‌شناسی ویرایش، گسترده و متنوع است. در این مقاله برای سهولت بررسی و تحلیل، برخی اطلاعات کلان مستخرج از کتاب‌شناسی، مباحث ویرایش را در چهار دسته زیر تقسیم‌بندی کرده‌ایم:

نوع مدارک: شیوه‌نامه‌ها، آثار مرجع، پایان‌نامه‌ها، نقد و معرفی کتاب، مجموعه مقالات.

برخی گونه‌های ویراستاری: ویرایش ترجمه، ویرایش در رسانه‌ها، تصحیح، ویرایش مکاتبات اداری.

برخی مباحث ویرایش: اخلاق ویرایش، آموزش ویرایش، نشانه‌گذاری، دستور

خط و املاء

افراد شاخص حوزه ویراستاری: استادان زبان و ادب فارسی و زبان‌شناسی، زنان و

عرصه ویرایش، ویرایش‌پژوهان، مشهورترین ویراستاران.

البته این تقسیم‌بندی برای آسانی تحلیل در نظر گرفته شده و گرنه اجزای مباحث چهارگانه فوق، به گونه‌ای است که هم‌پوشانی دارند و یکدیگر را تکمیل می‌کنند.

اکنون به تحلیل مورد چهارگانه به ترتیب مذکور می‌پردازیم.

۱-۲ - نوع مدارک

در بخش نخست، شیوه‌نامه‌ها، آثار مرجع، پایان‌نامه‌ها، نقد و معرفی کتاب و مجموعه مقالات از انواع مدارک این کتاب‌شناسی بررسی و تحلیل می‌شود.

۱-۱-۲ - شیوه‌نامه‌ها

شیوه‌نامه‌ها از آثار مطرح در حوزه ویرایش هستند که به دو نوع شیوه‌نامه‌های انتشاراتی و شیوه‌نامه‌های دایره‌المعارفی تقسیم می‌شوند. انتشار شیوه‌نامه‌ها، کمک فراوانی به ایجاد یک دستی در آثار مرجع و مجموعه کتاب‌ها می‌کند.

طبق بررسی، ۱۶ اثر (۵درصد) از این نوع تاکنون تدوین شده که ۴ مورد از آنها دایره‌المعارفی و بقیه، انتشاراتی هستند؛ شیوه‌نامه‌های دایره‌المعارفی، تفاوت‌هایی با شیوه‌نامه‌های انتشاراتی دارند که از جمله آنها می‌توان به توجه به ساختار مقاله، از جمله در شیوه‌نامه *دانشنامه جهان اسلام*، مسائل مربوط به حجم مقاله و تلفیق و تلخیص مقالات و تقسیم مقالات به حیطه‌های موضوعی (دایره‌المعارف آستان قدس رضوی) و مشکلات مدخل‌گزینی، مانند آوانگاری و گردش کار مقالات (شیوه‌نامه *دانشنامه جهان اسلام* و شیوه‌نامه *دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران*) اشاره کرد.

دستور خط و املا، نشانه‌گذاری، ضبط اعلام، چگونگی تنظیم جدول و تصویر، آوانگاری، تشریح علائم ویرایشی و نحوه تنظیم کتابنامه، هم در شیوه‌نامه‌های انتشاراتی و هم در انواع دایره‌المعارفی آنها دیده می‌شود.

برای مقایسه شیوه‌نامه‌ها، مباحث مشترک آنها در جدول زیر نشان داده شده است:

جدول ۱. مباحث مشترک شیوه‌نامه‌ها

مباحث	راهنمای ویرایش	راهنمای نویسنده و ویراستار	امیر کبیر	آزاد ایران	پژوهشی ایران و اسلام	گرا پیام	علوم پزشکی (مطبوعات زاده و...)	دانشگاه شهید بهشتی	بهجت	ویرایش جمعی فر	شیوه‌نامه ژوهی	دائرة المعارف آستان قدس رضوی	مؤسسه ترجمه و نیز کتاب	راهنمای آماده ساختن کتاب	فصلنامه سبحان	مرکز نشر دانشگاهی	دانشگاه جهان اسلام
شیوه املا و دستورخط	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
نشانه گذاری	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ضبط اعلام	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
شیوه نگارش متون علمی (ریاضی)	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
تیپ و واژه کتاب	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
جدول تصویر و نمودار	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
آواکار	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
گردش کار	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
تشریح اعلام ویرایشی	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
کتابنامه	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

بررسی این مباحث مشترک، ضرورت توافق در مورد اجزای آنها را آشکار می‌کند؛ البته فرهنگستان زبان و ادب فارسی با انتشار دستور خط فارسی و فرهنگ املا بی‌زبان فارسی، تا حد زیادی ناهماهنگی‌های رسم الخط را از میان برده است اما توافق در مورد مسائل مشترک ذکر شده در جدول فوق می‌تواند در تدوین شیوه‌نامه جامع انتشارات به زبان فارسی، گامی اساسی باشد.

نکته مهم دیگر در بررسی شیوه‌نامه‌های انتشاراتی، شیوه‌نامه‌های تدوین کتاب‌های درسی دانشگاهی است که شیوه‌نامه مرکز نشر دانشگاهی و آیین‌نامه انتشاراتی دانشگاه آزاد ایران (بی‌تا)، از آن جمله است. شیوه‌نامه مرکز نشر دانشگاهی، از این حیث که مسائل عملی و کاربردی نشر کتاب درسی را دربردارد، حائز اهمیت است اما آیین‌نامه انتشاراتی دانشگاه آزاد ایران، از این جنبه که به مسائل نظری، مانند مطابقت مطالب هر فصل با هدف‌های رفتاری آن فصل، انسجام بخش از نظر ارتباط مطالب، هماهنگی هر بخش با بخش‌های دیگر همان درس، قابل فهم بودن و سطح و ترتیب عرضه مطالب برای دانشجویان می‌پردازد، اهمیت دارد. (کریمی، بی‌تا)

شیوه‌نامه تألیف، ترجمه و ویرایش کتاب‌های علوم پزشکی، با آنکه باید به جنبه تخصصی پردازد، بیشتر مباحث عمومی ویرایش را دربردارد.

شیوه‌نامه پیشنهادی (۱۳۸۸) از آتوما فروهی، از این حیث که نگاه کلی به همه دستورالعمل‌های خط فارسی داشته، قابل توجه است و محمدرضا محمدی‌فر در شیوه‌نامه ویرایش (۷ جلدی)، تلاش کرده تا با پرداختن به موضوعاتی چون اصول ویرایش و نشر، کالبدشناسی کتاب، نگارش، رسم‌الخط فارسی، نقطه‌گذاری، تولید کتاب و شیوه‌نامه وب، دستورالعمل جامعی را تدوین کند که با رایانه و فناوری‌های روز نیز متناسب باشد. از بین شیوه‌نامه‌ها، راهنمای آماده ساختن کتاب (۱۳۶۵) از میرشمس‌الدین ادیب سلطانی جامع‌تر است.

۲-۱-۲ آثار مرجع

دومین گروه از مدارک علمی بررسی شده در این مقاله، آثار مرجع حوزه ویرایش هستند.

انتشار آثار مرجع در هر زمینه و رشته علمی می‌تواند نشان‌دهنده شمایی کلی از وضعیت و محتوای آن رشته باشد؛ در زمینه ویرایش نیز برخی آثار مرجع (۵۵ درصد از کل آثار بررسی شده) وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به *واژه‌نامه ویراستاران*، فرهنگ درست‌نویسی، *غلط‌نویسیم* و فرهنگ‌های املایی مختلف اشاره کرد که هر یک از این آثار، در ایجاد یک دستی در ویرایش و اصلاح غلط‌های زبانی و نگارشی مؤثرند. می‌توان گفت از نظر تاریخی، نخستین کتاب مرجع در زمینه مباحث ویرایش، «*غلط‌نویسیم*» از فریدون کار است که در سال ۱۳۳۴ ش. منتشر شده و مسائل مختلف خط، نگارش، املا کلمات، تلفظ، غلط‌های دستوری و زبانی را شامل می‌شود که به صورت الفبایی تدوین شده و ملاک آن در تجویز غلط و درست، علاوه بر توجه به کاربردهای کهن، چگونگی استفاده از آن در زبان زمان تألیف نیز بوده است. (کار: ۱۳۳۴: مقدمه) در سال‌های پس از آن نیز دو کتاب با همین رویکرد تدوین شد که از جمله آنها «*غلط‌نویسیم*» (فرهنگ دشواری‌های زبان فارسی) از ابوالحسن نجفی بود که تجویز غلط و درست در آن، بر مبنای زبان کهن و براساس معتبرترین آثار به جای مانده در طی ۱۲۰۰ سال گذشته، زبان گفتار امروز و زبان نوشتار امروز بوده است (نجفی، ۱۳۶۶: پنج و شش) اما به نظر منتقدان، این معیارها در این اثر به درستی رعایت نشده‌اند. (باطنی، ۱۳۶۷: ۲۲ و ۲۶ و ۲۷)

«فرهنگ غلط‌های رایج» (۱۳۷۲) از حسن عرفان، اثر دیگری است که مبنای درست و غلط در آن، تصریح لغت شناسان و قانون‌های صرفی (مقدمه: ۸) و به تبع آن، منابع این اثر، فرهنگ‌های معتبر عربی و فارسی بوده است.

در فرهنگ درست‌نویسی سخن (۱۳۸۵) از یوسف عالی عباس‌آباد نیز این معیار، بیشتر استقرا در نوشتار استادان ادبیات معاصر از جمله غلامحسین یوسفی، عبدالحسین زرین‌کوب و مانند آنان بوده و به قول نویسنده، مانند ادبای سختگیر آثار نویسندگان و شاعران قدیم، مبنای درست و نادرست نبوده است. (عالی عباس‌آباد، ۱۳۸۵: ۲۰)

می‌توان از بررسی این گونه فرهنگ‌ها استنباط کرد که در یافتن مبنای غلط و درست، ضمن توجه به تحول زبان و زبان معیار، نباید از پیشینه و گذشته ادبی نیز نباید غافل شد و شاید نتوان در همه موارد به نظر جزم و قاطع رسید و معیار رایج و غیررایج را نیز باید در نظر گرفت.

یکی دیگر از انواع آثار مرجع که کمک فراوانی به یک دست‌ساز متون فارسی کرده، فرهنگ‌های املائی هستند؛ دو فرهنگ املائی برای زبان فارسی تدوین شده که عبارتند از: فرهنگ املائی و دستور خط و املائی فارسی از جعفر شعار (۱۳۷۸) و فرهنگ املائی خط فارسی (۱۳۸۵) تدوین علی‌اشرف صادقی و زهرا زندی مقدم که بر مبنای دستور خط فارسی مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی تألیف شده و مزیت آن بر دستور خط فارسی جعفر شعار، علاوه بر رسمیت و اعتبار آن، الفبایی بودن و سهولت بازیابی واژه‌هاست، در حالی که فرهنگ املائی جعفر شعار تقسیم‌بندی‌هایی مانند واژه‌های مرکب، واژه‌های دخیل عربی و فارسی و مواردی از این دست را در خود دارد که استفاده از آن را دشوار و اصل آسان‌یابی را در آن فرهنگ مختل کرده است.

از دیگر آثار مرجع در موضوع ویرایش می‌توان به فرهنگ «لغات متشابه» (۱۳۷۰) تألیف قاسمی عبدالله‌شهمیرزادی، واژه‌نامه ویراستاران (۱۳۸۷) از محمدرضا محمدی‌فر و مجموعه فرهنگ‌های واژه‌های مصوب فرهنگستان اشاره کرد که در ترویج واژه‌های فارسی به جای لغات بیگانه مؤثرند.

۲-۱-۳- پایان نامه‌ها

طبق پژوهش حاضر، هفت پایان‌نامه کارشناسی ارشد در پایگاه اطلاع‌رسانی مرکز اسناد و کتابخانه ملی، ثبت شده است که از منظر محتوایی می‌توان آنها را این گونه تقسیم‌بندی کرد: ویرایش ترجمه (اخوت گیلانی، ۱۳۸۷، به نقل از سایت کتابخانه ملی)، بررسی عملکرد یک واحد ویرایش و نشر (بهرامی‌ایوانکی، ۱۳۸۱، به نقل از همان منبع)، ویرایش مطبوعات (ذوالفقاری، ۱۳۸۴: به نقل از همان منبع)، رابطه ویرایش و زبان‌شناسی (شاهری لنگرودی، ۱۳۸۵، به نقل از همان) و دو پایان‌نامه دیگر با موضوع کلی ویراستاری که عبارتند از: ویرایش و آماده‌سازی کتاب از محمدتقی فرامرزی (۱۳۶۲) و آیین ویرایش از گودرز نوروزی تبریزی نژاد (۱۳۸۵).

این حوزه، حوزه پژوهشی جدیدی است و راه‌های نرفته در آن بسیار و مباحث نظری و عملی و انواع ویراستاری ادبی، زبانی و علمی می‌تواند محمل پژوهش‌های فراوانی باشد.

۲-۱-۴- نقد و معرفی کتاب

نقد و معرفی کتاب‌های ویرایش، یکی از موضوعاتی است که می‌تواند به شکوفایی و نوآوری در این زمینه منجر شود و راه‌های نو پژوهش را به روی پژوهندگان بگشاید. از مجموع منابع مورد بررسی، ۲۲ مقاله (۷ درصد) به این موضوع اختصاص یافته که ۱۱ مقاله از آنها به نقد و معرفی «غلط‌نویسیم» ابوالحسن نجفی پرداخته‌اند که نشان از اهمیت این اثر، به خصوص در زمان انتشار دارد. مهم‌ترین انتقاداتی که درباره این اثر مطرح شده عبارتند از: نگاه ادبی به جای نگرش زبان‌شناسانه به مقوله درست و نادرست و بی‌توجهی به معیار رایج و غیر رایج (امامی، ۱۳۶۷: ۴۷ و ۴۸)، نگرش ایستای نویسنده به زبان و مطلق دانستن درست و غلط و بی‌اعتقادی به واژه‌سازی و جعل لغت نامیدن آن. (باطنی، ۱۳۶۷: ۲۱-۲۵) باطنی جدی‌ترین منتقد این اثر است که در نوشتاری دیگر، رعایت نکردن مبانی که خود نجفی در مقدمه برشمرده، پیروی از قواعد عربی به جای فارسی، آوردن برخی مداخل شاذ و نادر و بی‌توجهی به ثابت ماندن لفظ و دگرگون شدن معنا را بر انتقادات قبلی خود افزوده است (باطنی، ۱۳۶۷: ۲۲ و ۲۶-۲۷) و در مقابل کاظم کردوانی (۱۳۶۷: ۵۷) و عباس مسیب‌زاده (۱۳۶۷: ۵۸ و ۵۹)، از لحن تند و نقد تند و جفاکارانه باطنی انتقاد کرده‌اند. انتقادات بر برخی مداخل اثر و افزودن مطالب فوت‌شده (خرمشاهی، ۱۳۶۷: ۲۹-

(۳۴) و فیاض: ۱۳۶۷: ۵۱-۵۳ و تاکی: ۱۳۶۷، ۳۰: ۵۱-۵۳ و فرزام، ۱۳۷۴: ۱۴۳-۱۵۴) و برخی دیگر از مقالات از جمله طباطبایی (۱۳۶۷: ۴۳-۴۶) و دهقان (۱۳۶۷: ۷۲-۷۴) بیشتر به معرفی «غلط نویسیم» پرداخته اند.

در نقد و بررسی کتاب *راهنمای ویرایش غلامحسین غلامحسین زاده*، انتقاد از تأکید بیشتر بر نسخه‌پردازی، ویرایش فنی و دقیق نبودن برخی تعاریف و رعایت نشدن اصول ویرایش در اثر (طاهری، ۱۳۸۱: ۷۴-۷۹)، تأکید بر جنبه آموزشی و شیوه‌نامه‌گی آن و استفاده از منابع موجود در این زمینه، با همراهی انتقاد از نداشتن تمرین و ذکر نکردن منابع مورد نیاز ویراستاران (باقری، ۱۳۷۹: ۴۸-۴۹)، از اهم نکاتی است که در مقالات به آنها پرداخته شده است و مقاله محمد دانشگر نیز ضمن معرفی اثر، مزیت آن را ذکر دقیق و جزئیات در هر مورد برمی‌شمارد. (دانشگر، ۱۳۷۹: ۱۶۸-۱۷۱)

فاطمه دستورنیکو نیز در نقد خود بر *شیوه‌نامه ویرایش* (۷ جلدی) از محمدرضا محمدی‌فر، ضمن معرفی اثر، یک دست نبودن متن از لحاظ شکل‌شناسی، کاستی در فهرست مطالب، نبود یک دستی در دادن نشانی‌های کتاب‌شناختی منابع، برخی اغلاط املائی و نبود واژه‌نامه را مهم‌ترین اشکالات وارد بر آن می‌داند. (دستورنیکو، ۱۳۸۲: ۵۴-۶۹)

اثر دیگر نقد و بررسی شده، «*نکته‌های ویرایش*» از علی صلح‌جو است که منتقد از رعایت نشدن برخی مسائل ویراستاری در کتابی که درباره ویرایش است، انتقاد می‌کند. (غفاری، ۱۳۸۹: ۹۰-۹۴)

منتقد «*انواع ویرایش*» از ابوالفضل طریقه‌دار نیز با انتقاد از برخی مباحث املائی، گسترش حوزه ویرایش با مباحثی مانند تصحیح و بازآفرینی، بازنویسی و تلخیص و به کار نبستن برخی اصول ویراستاری را در خود اثر، از جمله اشکالات آن دانسته است (انصاری، ۱۳۸۴: ۳۰-۳۶).

دیگر کتاب‌هایی که در نوشتارهای مختلف فقط معرفی شده‌اند: *راهنمای آماده ساختن کتاب، نگارش و ویرایش، شیوه‌نامه شیکاگو، چند گفتار و نوشتار در ویرایش، واژه‌نامه ویراستاران، نکته‌های ویرایش بازناندیشی در مباحثی از نشر و ویرایش و مجموعه کامل اصول و قواعد ویرایش*.

از آنجا که بیشتر نقدهای این حیطه به کتاب «غلط نویسیم» از ابوالحسن نجفی اختصاص دارد، شایسته است ضمن توجه به اهمیت و جایگاه و بحث‌انگیز بودن این اثر در مقایسه با کتاب‌های دیگر، سایر آثار نیز مورد نقد و بررسی قرار گیرند؛ همچنین این مسئله باعث شده تا دهه ۱۳۶۰ ش، نیمی از مقالات نقد را در خود جای دهد، در حالی که در دو دهه مورد بررسی بعدی (۱۳۷۰ و ۱۳۸۰) نیز همان تعداد مقاله نقد منتشر شده است که از نظر تعداد مقاله‌ها، در دو دهه اخیر سیر نزولی دیده می‌شود.

۲-۱-۵- مجموعه مقالات

قسمت دیگری از کتاب‌شناسی ویرایش (۱ درصد از کل)، به مجموعه مقالاتی اختصاص دارد که درباره ویرایش یا تصحیح متون هستند که در مطاوی این اثر بررسی شده‌اند؛ مانند «مجموعه مقالات درباره تصحیح متون» (۱۳۸۶) به کوشش محمود نظری که دربرگیرنده ۱۸ مقاله است و برگزیده مقاله‌های نشر دانش درباره ویرایش (۱۳۷۳) زیر نظر نصرالله پورجوادی که ۲۰ مقاله را شامل می‌شود.

مرکز نشر دانشگاهی، با انتشار بخش نشر و ویرایش در مجله نشر دانش و همچنین گردآوری این مقالات در کتاب *برگزیده مقاله‌های نشر دانش درباره ویرایش* (۱۳۷۳)، نقش مؤثری در انتقال تجارب ویراستاران و اصول ویرایش به دانشگاهیان در دهه ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ داشته است.

۲-۲- برخی گونه‌های ویراستاری.

در بخش دوم نوشتار حاضر، به تحلیل برخی گونه‌های ویراستاری، از جمله ویرایش ترجمه، ویرایش در رسانه‌ها، تصحیح و ویرایش مکاتبات اداری پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱- ویرایش ترجمه

ویرایش ترجمه که سمیعی گیلانی آن را مقابله با متن (سمیعی گیلانی، ۱۳۸۴: ۲۴-۳۱) می‌داند، در جایگاه یکی از انواع ویرایش، موضوع مقالات بسیاری شده است. ارزیابی اثر برای تعیین مناسب بودن آن برای چاپ، بررسی توان مترجم در انتقال پیام به فارسی، انطباق متن با اصول زبان فارسی و ضوابط انتشاراتی ناشر، تضمین صحت متن، مقابله متن با اصل، حذف اضافات نالازم، افزودن توضیحات در حاشیه یا پانویس و تصحیح اشتباهات ادراکی

مترجم، از جمله کارهایی است که در فرایند ویرایش متون ترجمه شده انجام می-گیرد. (هاشمی میناباد، ۱۳۷۴: ۱۰۸-۱۱۱)

طبق بررسی، یک کتاب و ۲۰ مقاله (۷ درصد) با این موضوع در کتاب‌شناسی ویرایش می‌توان یافت. کتاب «درباره ویرایش و ترجمه» (۱۳۸۷) از امیرجلال‌الدین اعلم، در واقع دستنامه‌ای برای مترجمان است که مطالبی مانند شیوه نوشتن ماه‌های فرنگی در فارسی، جدول تبدیل مقیاس‌ها و جدول تطبیق سال‌های هجری قمری با سال‌های میلادی را دربردارد.

آفات ترجمه، یکی از مباحث مطرح در این موضوع است که آسان‌گیری در ترجمه، برگزیدن نخستین یا رایج‌ترین معنا، ترجمه لفظ به لفظ، خطاهای چشمی مترجم و بی-سلیقه‌گی و اشتباه در واژه‌سازی از جمله آنهاست. (توکلی، ۱۳۶۷: ۱۱-۱۴) گرده برداری نیز یکی دیگر از این آفات‌هاست که نجفی در مقاله خود، با برشمردن انواع آن (گرته برداری از اصطلاحات و ترکیبات، گرده برداری معنایی و نحوی)، توجه ویراستار به این گرده برداری‌ها را یادآور شده است. (نجفی، ۱۳۶۱: ۴-۱۵)

شرایط ویراستار متون ترجمه شده، یکی دیگر از مواردی است که در این زمینه مطرح شده است. هاشمی میناباد داشتن صلاحیت‌های مترجم، تسلط به زبان مبدأ و مقصد، آگاهی از موضوع کتاب، داشتن سابقه ترجمه و شم انتقادی و آشنایی با اصول نشر را از ویژگی‌های ویراستار ترجمه برمی‌شمارد. (هاشمی میناباد، ۱۳۷۴: ۱۰۸-۱۱۱) حمیدیان نیز معتقد است که ویراستار ترجمه متون ادبی، باید در بالاترین سطح زبان‌دانی و ادبیات فارسی باشد و ضمن داشتن تجربه عملی ویرایش، سبک نویسنده را در ترجمه رعایت کند و در عین اعتدال در وفاداری به متن، در مقابل مخاطب فارسی‌زبان مسئول باشد. (صاحبان زند، ۱۳۸۴: ۱۷).

سروش حبیبی نیز آشنایی مترجم با زبان مبدأ و به کار نبردن سلیقه را از ویژگی‌های ویراستاران ترجمه برمی‌شمارد. (رحیم‌زاده، ۱۳۸۱: ۲۲-۳۲).

نمونه متون ترجمه شده و ویرایش آنها، موضوع برخی دیگر از مقالات قرار گرفته است که عبارت اند از: لاهوتی (۱۳۸۱: ۹۶-۱۰۲، شایان (۱۳۸۶: ۹۰) و اقبال زاده (۱۳۸۲: ۱۱۰-۱۱۴).

در سایر مقالات مرتبط با این موضوع، خان محمد، از آشنایی کم یا ناآشنایی مترجمان با اصول ویرایش انتقاد کرده (خان محمد، ۱۳۷۸: ۱۱۳-۱۲۵) و روحانی پیشنهاد تشکیل بخش ویرایش ترجمه را در وزارت ارشاد داده است تا این بخش موظف به بازبینی ترجمه‌ها قبل از انتشار باشد. (روحانی، ۱۳۷۴: ۸۰-۸۳)

دو مقاله نیز به بررسی زندگی حرفه‌ای و تجارب دو مترجم ویراستار پرداخته است: کریم امامی (قانع‌راد، ۱۳۸۴: ۱۶) و علی صلح‌جو. (صلح‌جو، ۱۳۷۹: ۱۹-۴۴). نمونه برخی خطاهای زبانی راه‌یافته در زبان فارسی از ترجمه‌ها (سمعی گیلانی، ۱۳۸۳: ۴۴-۴۵)، برخی نکته‌های ترجمه و ویرایش (صلح‌جو، ۱۳۸۳: ۹۸-۱۰۳) و تطبیق تعریف ویرایش در فارسی و انگلیسی (قلیچ‌خانی، ۱۳۷۸: ۲۲۸-۲۴۰)، از دیگر موضوعاتی است که در این مقالات به آنها پرداخته شده است.

در بررسی کلی ویرایش ترجمه می‌توان گفت که با توجه به گشایش رشته مطالعات ترجمه در برخی دانشگاه‌ها و همچنین وجود نشریات معتبری همچون مترجم، وضعیت ویراستاری ترجمه نیز رو به بهبود است اما راه‌های تقویت ویرایش ترجمه را در عرضه بیشتر متون ترجمه شده و مطابقت آن با متون اصلی و نشان دادن اشکال‌ها و همچنین بررسی ترجمه‌های مترجمان سرشناس، با همین روش تطبیق با اصل می‌توان یافت.

۲-۲-۲- ویرایش در رسانه‌ها

ویراستاری در رسانه‌ها، ۵ درصد از کل آثار بررسی شده را شامل و در دو بخش ویرایش در مطبوعات و ویرایش در صدا و سیما بررسی می‌شود. برخی مباحث مربوط به ویرایش مطبوعات، طی مقالاتی بررسی شده و ویرایش در صدا و سیما نیز از طریق شورای عالی ویرایش صدا و سیما پیگیری می‌شود و این شورا، همایشی نیز برگزار کرده است و کتاب «در مکتب استاد» از سعید نفیسی نیز مجموعه مباحث ویرایشی در رادیو است که به صورت پرسش و پاسخ تنظیم شده است.

الف. ویرایش در صدا و سیما.

یکی دیگر از مقولات مطرح در کتاب‌شناسی ویرایش، ارتباط آن با صدا و سیماست؛ اگر از منظر تاریخی به فعالیت‌های این سازمان در حوزه ویرایش بنگریم، با اثری به نام «در مکتب استاد» از سعید نفیسی مواجه می‌شویم که در اصل، برنامه رادیویی بوده در دهه ۱۳۴۰ ش. که در آن شنوندگان پرسش‌های نگارشی، ویرایشی، املائی و ادبی خود را مطرح کرده‌اند و استاد سعید نفیسی به آنها پاسخ گفته‌اند و پس از آن، برحسب موضوع، دسته‌بندی و الفبایی شده است.

با تشکیل شورای عالی صدا و سیما در این سازمان در سال ۱۳۷۰ ش.، جزوه‌ها و راهنماهای آموزشی منتشر و با دعوت از ویراستاران برای همکاری با آن سازمان، تهیه برنامه‌های مرتبط با زبان فارسی و زبان معیار نیز در اولویت قرار گرفته که مجموع این فعالیت‌ها در مقاله «روند فعالیت‌های شورای عالی ویرایش در صدا و سیما» (سروش، ۱۳۷۳: ۳۳-۳۴) منتشر شده است.

سخنان دکتر علی لاریجانی، رئیس وقت صدا و سیما درباره شورای عالی ویرایش در صدا و سیما (۱۳۷۳: ۳۲)، از دیگر نوشتارهایی است که در آن بر وجود ویراستار در همه گروه‌های رادیو و تلویزیون تأکید شده و پیشنهاد تهیه برنامه‌هایی درباره ویرایش در صدا و سیما و گرفتن آزمون زبان فارسی از داوطلبان خدمت در این سازمان، داده شده است.

علاوه بر آن، مجموعه مقالات دومین سمینار زبان فارسی در صدا و سیما (۱۳۷۱) با تأکید بر مسائلی مانند روان‌شناسی ارتباط کلامی، زبان شکسته و کاربرد آن در صدا و سیما، خطاهای تلفظی و بیانی در صدا و سیما، شامل تکیه غلط و مکث بی‌جا در کلمات، غلط‌های ناشی از خط فارسی و غلط‌های ناشی از تصور نادرست درباره تلفظ و آثار زبان‌های اروپایی در زبان جراید، رادیو و تلویزیون، صدا و سیما و مسئله اصطلاحات علمی، به مسائل ویرایش زبانی در این رسانه و استفاده از صور بلاغی در گفتارهای صدا و سیما پرداخته است.

حق‌شناس به نوع دیگری از ویراستاران در صدا و سیما اشاره می‌کند که همان ویراستاران گفتار هستند (حق‌شناس، ۱۳۷۱: ۶۰-۷۱) سجادی نیز به جزئیات این نوع از ویرایش، مانند شتاب نکردن در گفتار، درست بودن نقل قول‌ها، نزدیکی به زبان گفتار در عین عامیانه بودن آن اشاره می‌کند. (سجادی، ۱۳۷۱: ۵۳-۵۹)

نویسنده مقاله «زبان صدا و سیما و شیوه‌های اصلاح آن»، اشکالات زبان صدا و سیما را این‌گونه برشمرده است: رعایت نشدن قواعد ساختمان زبان فارسی در نوشتارها، اشکالات منطقی، اشکالات بلاغی و اشکالات تلفظی و بیانی. (۱۳۷۱: ۲۶-۳۷)

در مقاله «ویرایش گریزی و آسیب پذیری زبان فارسی»، با اشاره به اشکالات محتوایی و دستوری متن‌ها در واحد ویرایش رادیو، از نبود شناخت مدیران از مقوله ویرایش، انتقاد و بر ارتقای قانونی و مقبولیت واحد ویرایش تأکید شده است. (عابدینی، ۱۳۸۵: ۸۵ و ۸۶)

در مقاله «تأثیر متقابل زبان رسانه‌ها»، از ناسالم شدن زبان به وسیله تلویزیون، روزنامه‌ها و کتاب‌های درسی انتقاد شده است. (فیروزان، ۱۳۷۱: ۱۳۶-۱۴۵)

شاپور راسخ در مقاله «زبان فارسی در برابر تحول صنعتی و مظاهر آن از جمله وسایل ارتباط جمعی» به آفت‌های صدا و سیما و تأثیرات منفی آن بر زبان مردم، از جمله یکنواخت کردن زبان اقشار مختلف، کلیشه‌وار ساختن زبان و بی‌دقتی در صحت زبان، اشاره کرده و نظارت ارباب ادب بر برنامه‌های رادیو و تلویزیون و تنقیح آنها را خواستار شده است. (راسخ، ۱۳۵۲: ۱۰۰-۱۰۸)

با توجه به اینکه نوع خاصی از ویرایش رسانه‌ای با ویژگی‌های خاص خود برای رادیو و تلویزیون لازم است، شورای عالی ویرایش می‌تواند با رصد متناوب و نوبه‌ای برخی برنامه‌ها، موارد خطاهای بیانی و زبانی و تلفظی برنامه‌ها را شناسایی کند و با ابلاغ آنها به برنامه‌سازان و مجریان، جلوی گسترش این اغلاط را بگیرد.

ب. ویرایش در سایر رسانه‌ها.

با توجه به گستره رسانه‌ها و فراوانی مخاطبان آنها در مقایسه با کتاب، ویرایش در رسانه‌ها ضرورت بیشتری دارد. مطابق بررسی، چهار کتاب، ده مقاله و یک پایان‌نامه در این موضوع نوشته شده که عبارتند از: «ویراستاری و مدیریت اخبار» نوشته علی‌اکبر قاضی‌زاده (۱۳۷۹) و همچنین کتابی با همین عنوان از احمد توکلی (۱۳۸۹) و «راهنمای ویرایش و درست‌نویسی در مطبوعات» تألیف حمیدرضا نویدی مهر (۱۳۸۸) و «ویرایش در رسانه‌ها» (۱۳۸۴)، گردآوری کارشناسان خبر ایسنا.

در بیشتر این کتاب‌ها و مقالات، مباحث مشترکی که به کل حیطه ویرایش و نه فقط ویرایش رسانه‌ای مربوط می‌شوند، دیده می‌شود، از جمله مسائل مربوط به ویرایش زبانی، رسم‌الخط و انتقاد از نبود یک دستی در آن و نشانه‌گذاری.

اما مباحث تخصصی مربوط به ویرایش رسانه، از جمله ویرایش تیترو ویرایش تصاویر، در کتاب‌هایی مانند قاضی‌زاده (۱۳۷۹) و توکلی (۱۳۸۹) آمده است.

از بین مقالات نیز مقاله حسن ذوالفقاری (۱۳۸۶) با عنوان «آسیب‌شناسی زبان مطبوعات»، از آن جهت که به بررسی الگوهای زبانی غیرمعیار فارسی در ۱۲ هزار و ۳۲۰ جمله از مطبوعات پرداخته، کاربردی‌تر و برای اصحاب رسانه قابل استفاده‌تر است و همچنین کتاب «ویرایش در رسانه‌ها» (۱۳۸۴) که نمونه‌های فراوانی را اعم از خطاهای دستوری، دستور خط، نشانه‌گذاری و برخی خطاهای زبانی در برمی‌گیرد، ارزشمند است. در برخی از مقالات، از جمله بندپی (۱۳۸۵: ۵) و کیوانی نژاد (۱۳۸۲: ۱۲)، از جایگاه ضعیف ویرایش در روزنامه‌ها و رعایت نشدن مسائل ویرایش‌صوری و نبود شیوه‌نامه ویرایش (بهرام‌پور، ۱۳۸۲: ۴۲-۴۹) و (بندپی، همان) انتقاد شده است.

۲-۲-۳- تصحیح

تصحیح متون، یکی از شقوق ویراستاری محسوب می‌شود که در کتاب‌شناسی ویرایش دو کتاب و ۲۵ مقاله (۸ درصد) از این موضوع مورد بررسی قرار گرفته است و استادان بسیاری بر ضرورت آن تأکید کرده‌اند.

«راهنمای تصحیح متون» (۱۳۷۸) از جویا جهانبخش، اثری مجمل و مفید است که در آن مواد و منابع تصحیح، شایستگی و اهلیت مصحح، انواع تصحیح: بر مبنای نسخه‌اساس، التقاطی، بینابین و قیاسی بررسی شده است؛ همچنین تصحیف و تحریف، سقط و فروافتادگی، زیادت و تکرار، تقدیم و تأخیر و خطاهای دستوری و املائی از دیگر مباحث این کتاب است.

مجموعه مقالات «روش تصحیح متون» (۱۳۸۶) به کوشش محمود نظری، ۱۸ مقاله از مصححان و استادان زبان و ادب فارسی است که در ادامه، محتوای مقالات آن بررسی می‌شود.

عمده‌ترین مباحثی که در مقالات با موضوع تصحیح متون بر آنها تأکید شده عبارتند از: تشریح روش‌های مختلف تصحیح: انتقادی، التقاطی، روش توأم (انتقادی و التقاطی) (ستوده، ۱۳۷۲: ۴۳۰-۴۵۴)، تصحیح ذوقی (ناصر، ۱۳۷۴: ۳۲۹-۳۳۸)، قیاسی (بینش، ۱۳۵۴: ۳۹۰-۴۲۶)، (محقق، ۱۳۸۶: ۴۷-۵۶) و (فرزاد، ۱۳۵۳: ۸۸۵-۸۹۱ و ۹۶۳-۹۷۰).

شرایط مصحح، بحث دیگری است که در این مقالات مطرح شده است. زرین کوب داشتن قریحه و ذوق انتقادی و معلومات و مطالعات ادبی، تاریخی و فلسفی را عمده‌ترین ویژگی برای مصحح برمی‌شمارد (زرین کوب، ۱۳۷۹: ۳۱۰-۳۱۴)؛ مسگرنژاد آشنایی مصحح با کتاب‌شناسی و تبحر کافی در تحقیق را برای مصحح ضروری می‌داند (مسگرنژاد، ۱۳۸۶: ۳۳۹-۳۴۵)؛ اطلاع مصحح از علوم مختلف، ویژگی دیگری است که مصحح باید داشته باشد (رضوانی، ۱۳۸۶: ۲۱۳-۲۲۵)؛ مایل هروی نیز مصححان را به دو دسته مصححان دایره‌المعارفی و تخصصی تقسیم می‌کند که مصححان دایره‌المعارفی در بیشتر زمینه‌ها و مصححان تخصصی در رشته تخصصی خود تصحیح می‌کنند. (مایل هروی، ۱۳۸۴: ۱۴-۲۵) همایی نیز کار مصحح را فقط مقابله نسخ و ذکر اختلافات نمی‌داند بلکه او باید با قوه تشخیص، متن را از تصحیف و تحریف بپیراید. (نظری، ۱۳۸۰: ۱۱)

طرز نوشتن تعلیقات، نقطه‌گذاری و مقدمه‌نویسی از دیگر مباحث مطرح در مقالات است (بینش، ۱۳۵۴: ۳۹۰-۴۲۶) که «عواد معروف» بر شرح مبهمات و ترک مشهورات در تعلیقات تأکید می‌کند. (عواد معروف، ۸۲: ۱۳۸۰-۹۹) تنظیم فهرست‌ها، موضوع دیگری است که مورد توجه واقع شده است. (فروهر، ۱۳۷۹: ۱۱-۱۵)

ترسیم شجره‌نامه یا نسب‌نامه نسخه‌های خطی، از دیگر نکات مطرح در مقالات با موضوع تصحیح است. (ولک و اوستین، ۱۳۶۷: ۴۴۱-۴۵۲)

۲-۲-۴ ویرایش مکاتبات اداری

یکی دیگر از عرصه‌های ویرایش که کتاب و مقاله در آن زمینه تدوین شده، مکاتبات اداری است؛ مطابق بررسی، ۷ اثر، شامل ۵ کتاب و ۲ مقاله (۲ درصد) در این زمینه نوشته شده است: «نوشته‌های اداری» (۱۳۷۸) از فرزانه طاهری، «آیین نگارش مکاتبات اداری» (۱۳۷۵) تألیف سید کاظم امینی، «به زبان آدمیزاد» (۱۳۸۲) از رضا بهاری، «آیین نگارش و ویرایش مکاتبات اداری» (۱۳۸۷) از احمد محسنی و «آیین نگارش و ویرایش و مکاتبات

اداری» (۱۳۸۴) از ناصر جان‌نثاری. کتاب‌های نوشته شده در این موضوع و «نگارش صحیح در مکاتبات اداری» (۱۳۸۶) از محمدعلی محمدیان و «کاربردهای نادرست نگارش در مکاتبات اداری» (۱۳۷۸) از سیدعلی قاسم‌زاده، عناوین مقاله‌های این بحث هستند. علاوه بر موارد یادشده، کتاب‌های دیگری نیز در موضوع مکاتبات اداری نوشته شده اما بحث ویراستاری این گونه آثار، در آنها کمتر مورد توجه بوده که از آن جمله‌اند: «آیین نگارش و مکاتبات اداری» (۱۳۸۶) از شهین قاسمی، «شیوه‌نامه مکاتبات اداری» (۱۳۸۷) از یدالله شکری و سارا منوچهری نائینی، «مکاتبات اداری و شیوه‌های نگارش فارسی» (۱۳۸۸) نوشته شمس‌الحاجیه اردلانی، «مکاتبات اداری و گزارش نویسی» (۱۳۸۹) تألیف خوجه سید محمدی و «شیوه‌نامه مکاتبات اداری» تألیف حسن زارعی و همکاران که کتاب اخیر در کمیته کارشناسی اجلاس مدیران دبیرخانه‌های نظام اداری کشور (ریاست جمهوری) تدوین شده و از حیث رسمی بودن ساختارهای پیشنهادی برای مکاتبات اداری، حائز اهمیت است و اثر سیدمحمدی نیز به برخی موازین ویرایش مکاتبات اداری بیشتر از سایر آثار پرداخته است.

جدا از شباهت نام این آثار، محتوای آنها نیز اشتراکات فراوانی با یکدیگر دارند و مباحثی مانند نشانه‌گذاری، دستور خط و املا و اصول دستوری و غلط‌های رایج در بیشتر این کتاب‌ها دیده می‌شود؛ تنها کتاب «به زبان آدمیزاد» که در واقع، یادداشت‌های کارگاه پاکیزه‌نویسی در مکاتبات اداری است، به گونه‌ای متفاوت و با زبانی طنزگونه و شیرین، اشکالاتی مانند کلیشه‌نویسی، درازنویسی و بیهوده‌نویسی را در نوشته‌های اداری، با نمونه، تشریح کرده است؛ در ضمن، نویسنده اثر، نمونه‌های خود را به صورت واقعی و از میان نامه‌های معاونت پژوهشی وزارت علوم انتخاب کرده که ارزشمند است.

۳-۲- برخی موضوعات و مباحث عمده ویرایش

در قسمت سوم این نوشتار، برخی از مهم‌ترین مباحث ویراستاری از جمله اخلاق ویرایش، آموزش ویراستاری، نشانه‌گذاری و املا و دستور خط بررسی و تحلیل می‌شود.

۲-۳-۱- اخلاق ویراستاری

در ۱۷ منبع (۵ درصد) از مآخذ بررسی شده، درباره اخلاق ویراستاری، مطالبی آمده است. واقع‌بینی، نگرش عینی و کنجکاوی، فروتنی، بی‌ادعایی، صداقت و ایجاد رابطه

صحیح با مؤلف یا مترجم، از مهم‌ترین ویژگی‌های اخلاقی ویراستار است که بر آنها تأکید شده است.

طریقه‌دار، به اصول اخلاقی ویراستاران، همچون وجدان کاری، انصاف، تواضع، قاطعیت، خوش‌قولی، برخورد نیک، حوصله، نظم و انضباط و پرهیز از بخل در دادن اطلاعات به نویسنده اشاره می‌کند. (طریقه‌دار، ۱۳۸۳: ۳۷-۳۹)

آذرنگ، وجود رابطه صحیح میان ویراستاران، پدیدآورندگان و ناشران را موجد بهبود فضای نشر می‌داند. (آذرنگ، ۱۳۷۱: ۱۴۳-۱۵۲) و (آذرنگ، ۱۳۸۸: ۲۱-۲۲).

معصومی همدانی، برخی خصوصیات غیراخلاقی یا ضداخلاقی ویراستاران را عیب جویی، خطاپوشی ناشی از جهل، پذیرفتن ویراستاری بدون اطلاع از محتوای متن و ادعای همه چیزدانی برمی‌شمارد. (معصومی همدانی، ۱۳۶۰: ۷۴-۸۱)

صداقت، مهربانی و دلسوزی (آذرنگ، ۱۳۸۸: ۲۱ و ۲۲) و از خودگذشتگی (اسفندیاری، ۱۳۸۵: ۱۸۳-۱۸۸) از دیگر خصوصیات مطلوب ویراستاران است که مؤلفان مقالات به آنها اشاره کرده‌اند.

ارتباطات انسانی و اخلاقی مناسب بین نویسنده یا مترجم و ویراستار، به کیفیت بخشی به آثار تولیدشده فرهنگی کمک شایانی می‌کند و منافع این ارتباط سالم، بیشتر عاید خواننده می‌شود و اوست که در سایه این ارتباط سالم، محصول با کیفیتی دریافت می‌کند.

۲-۳-۲ آموزش ویرایش

آموزش ویراستاری، ضرورتی است که در منابع مختلف بر آن تأکید شده است و در پژوهش حاضر نیز در مقاله «حوزه‌های آموزشی نشر»، به نقش مرکز نشر دانشگاهی اشاره شده که با برگزاری دوره‌هایی به تربیت ویراستاران پرداخته است. علاوه بر آن، دانشگاه جامع علمی-کاربردی با تأسیس رشته چاپ و نشر و اتحادیه ناشران و کتابفروشان، با برگزاری دوره‌های نشر و ویرایش، به گسترش آموزش در این زمینه کمک می‌کنند. (مقیسه، ۱۳۸۴: ۸-۹) اکنون نهادهای دیگری مانند جهاد دانشگاهی و برخی مؤسسات خصوصی نیز در زمینه آموزش ویرایش فعال هستند.

علاوه بر این مقاله، در برخی کتب نظری ویراستاری نیز بر ضرورت آموزش ویرایش تأکید شده است. ضرورت دارد دوره کارشناسی ارشد این رشته برای تربیت ویراستاران متخصص راه‌اندازی شود.

۲-۳-۳ نشانه‌گذاری

بحث نشانه‌گذاری از مهم‌ترین مباحث ویراستاری فنی است و نشانه‌ها در کتب و مقالات مختلف، با عناوینی چون «نشانه‌های فصل و وصل»، «نشانه‌های سجاوندی» و «عمل نشانه‌گذاری» نیز گاهی «نقطه‌گذاری» و گاه «نشان‌گذاری» نامیده شده است. طبق این پژوهش، از مجموع آثار کتاب‌شناسی ویرایش، ۸ کتاب با عنوان مستقل نشانه‌گذاری یا با عمده مطالب نشانه‌گذاری در فاصله زمانی مورد بررسی منتشر شده است که عبارتند از:

۱. نشانه‌گذاری (۱۳۴۶): محمد پژوه.
۲. نشان‌گذاری در زبان فرانسه (۱۳۴۹): ابوالقاسم امشه‌ای.
۳. راهنمای رسم الخط، نقطه‌گذاری، پانویس، کتاب‌شناسی (۱۳۵۷)، انتشارات امیرکبیر.
۴. املا، نشانه‌گذاری، ویرایش... (۱۳۷۵): خسرو فرشیدورد.
۵. شیوه‌نامه ویرایش، ج ۵، نقطه‌گذاری (۱۳۸۱): محمدرضا محمدی‌فر.
۶. راهنمای استفاده از نشانه‌های نقطه‌گذاری (۱۳۸۳)، انتشارات وبستر.
۷. درست‌نویسی و نشانه‌گذاری (۱۳۸۴): علی رضائی.
۸. نشانه‌گذاری (۱۳۸۸): آتوما فروهی.

قدیم‌ترین کتاب در این موضوع، «نشانه‌گذاری» از محمد پژوه است که در ۱۳۴۶ منتشر شده اما در بیشتر کتاب‌های با موضوع ویرایش، فصل یا بخش جداگانه‌ای درباره نشانه‌گذاری گنجانده شده و طبق بررسی در ۶۵ کتاب، فصل یادشده وجود دارد. از مقالات نیز شش مقاله با این عنوان منتشر شده و در مطاوی مطالب پنج مقاله دیگر نیز مطالبی درباره نشانه‌گذاری آمده است. از مجموع آثار، ۲۵ درصد به نشانه‌گذاری اختصاص دارد.

در دو اثر دیگر نیز بخش سجاوندی به صورت عمده‌ای گنجانده شده که عبارتند از: «کاربرد علایم نویسنده‌گی» (۱۳۸۸) از ابوالفضل امیردیوانی و «چگونه بنویسیم» (۱۳۸۶)،

تألیف علی اعوانی که علاوه بر بحث نشانه گذاری، موضوع رسم الخط فارسی را نیز دربردارد.

دو مورد از آثار، ترجمه هستند که با توجه به اینکه این نشانه‌ها از زبان‌های بیگانه به فارسی راه یافته‌اند، ضرورت پژوهش بیشتر درباره نشانه گذاری تطبیقی احساس می‌شود. رویکرد کلی کتاب‌ها و مقالات با موضوع نشانه گذاری این است که معمولاً در آنها، ابتدا نشانه‌های سجاوندی تشریح می‌شود و سپس، نمونه‌هایی برای هر مورد آورده می‌شود؛ پیشنهاد می‌شود تمرین‌های متعدد برای تعمیق بیشتر این موضوع در آنها گنجانده شود.

۲-۳-۴ دستور خط و املا

یکی از بحث انگیزترین مباحث ویرایشی در کتب و مقالات بررسی شده، املا و دستور خط است. در این مقالات، گاه نکات املائی، از جمله جدا یا پیوسته‌نویسی کلمات مرکب، نگارش واژه‌های عربی در فارسی، نگارش همزه، کلمات دو یا چنداملائی، املائی پیشوندها و پسوندها و ترکیبات، مورد بحث بوده است. البته امروزه با تدوین دستور خط فارسی فرهنگستان زبان و ادب فارسی و به تبع آن فرهنگ املائی دستور خط فارسی می‌توان گفت تشتت آرا در خط رفع شده است.

بر طبق این پژوهش، ۱۴ کتاب مستقل در موضوع دستور خط و املائی فارسی تألیف شده که عبارتند از:

۱. آیین درست‌نویسی: شیوه خط و املائی فارسی (۱۳۴۹) از حسن عماد افشار.

۲. در آمدی بر چگونگی شیوه خط فارسی (۱۳۷۸) از میرشمس‌الدین ادیب سلطانی.

۳. چگونه املا و انشا بنویسیم (۱۳۶۴) از منیره سرکشیکی و ملک‌ابراهیم امیری.

۴. دستور املا (بی‌تا) از محسن خلیق رضوی.

۵. دستور خط فارسی (۱۳۷۴): سلیم نیساری.

۶. دستور خط فارسی (۱۳۸۱): فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

۷. شیوه آموزش املائی فارسی و نگارش (۱۳۶۸): احمد احمدی بیرجندی.

۸. فرهنگ املائی خط فارسی (۱۳۸۵): علی‌اشرف صادقی و زهرا زندی مقدم.

۹. اشتقاق و املا در فارسی (۱۳۵۰): بهین دارائی.

۱۰. املا، نشانه گذاری و... (۱۳۷۵): خسرو فرشیدورد.

۱۱. شیوه‌نامه ویرایش: رسم الخط فارسی (۱۳۸۱): محمدرضا محمدی فر.

۱۲. فرهنگ املائی و دستور خط و املائی فارسی (۱۳۷۸): جعفر شعار.

۱۳. فرهنگ لغات متشابه (۱۳۷۰): عبدالله قاسمی شه میرزادی.

۱۴. ماجرای تغییر خط (۱۳۳۸): علی اکبر شهابی.

علاوه بر این کتاب‌ها، در فصل‌های مختلف ۱۳ کتاب نیز مباحثی به املا و دستور خط اختصاص یافته و ۶۹ مقاله در این موضوع نوشته شده است. در مجموع ۹۶ مورد از ۵۰۳ مورد (۲۹ درصد)، به این موضوع اختصاص دارد.

۲-۴- افراد شاخص و فعال حوزه ویرایش

بخش پایانی این نوشتار، به تحلیل فعالیت‌های استادان زبان و ادب فارسی و زبان‌شناسی فعال در ویراستاری، زنان و عرصه ویرایش، ویرایش‌پژوهان و مشهورترین ویراستاران اختصاص دارد و در آن، آثار استادان زبان و ادب فارسی و زبان‌شناسی، زنان و عرصه ویرایش، ویرایش‌پژوهان و مشهورترین ویراستاران بررسی شده است.

۲-۴-۱- استادان زبان و ادب فارسی و زبان‌شناسی فعال در ویراستاری

برخی از استادان زبان و ادبیات فارسی و زبان‌شناسی، آثاری درباره ویرایش تألیف کرده‌اند که مطابق این پژوهش، ۶۷ تن از آنان کتاب یا مقاله‌هایی در این موضوع دارند و دو نسل استادان قدیم و جدید را شامل می‌شوند.

از استادان نسل قدیم می‌توان به محمدامین ادیب طوسی، عباس اقبال آشتیانی، احمد بهمنیار، محمد پروین گنابادی، عبدالرسول خیام‌پور، سیدمحمد دبیرسیاقی، عبدالحسین زرین کوب، جعفر شعار، بدیع‌الزمان فروزانفر، محمدجعفر محجوب، مجتبی، مینوی، پرویز ناتل خانلری، سعید نفیسی و غلامحسین یوسفی اشاره کرد که هر یک با تألیف مقاله یا مقالاتی، بیشتر در زمینه املا و دستورخط، به غنای این حوزه پژوهشی کمک کرده‌اند.

برخی از استادان معاصر و آثارشان عبارتند از:

برخی از این استادان و آثارشان عبارتند از:

۱. دکتر حسن انوری: آیین نگارش مقدماتی و پیشرفته (۱۳۶۵)

۲. دکتر غلامحسین غلامحسین زاده: راهنمای ویرایش (۱۳۷۹)

۳. دکتر حسن ذوالفقاری: راهنمای ویراستاری و درست‌نویسی (۱۳۷۸)

۴. دکتر محمدجعفر یاحقی: راهنمای نگارش و ویرایش (۱۳۶۳)
 ۵. دکتر ناصر نیکوبخت: مبانی درست‌نویسی زبان معیار (۱۳۸۶)
 ۶. دکتر محمود فتوحی: آیین نگارش مقاله علمی-پژوهشی (۱۳۸۵)
 ۷. دکتر ابراهیم رنجبر: آیین نگارش و ویرایش یک (۱۳۸۱)
 ۸. دکتر یوسف عالی عباس‌آباد: فرهنگ درست‌نویسی سخن (۱۳۸۵)
 ۹. دکتر علی محمد پشت‌دار: آیین نگارش و ویرایش (۲) (۱۳۸۵)
 ۱۰. دکتر محمدجواد شریعت: آیین نگارش (۱۳۷۱)
 ۱۱. دکتر خسرو فرشیدورد: املا، نشانه‌گذاری، ویرایش برای ناشران، ویراستاران و... ()
و مسئله درست و غلط، نگارش و پژوهش در زبان فارسی (۱۳۸۷).
 ۱۲. دکتر مهدی ملک‌ثابت، بهنویسی، راهنمای درست‌نویسی و ویرایش متن (۱۳۹۰).
- این تعداد، در مقایسه با تعداد فراوان استادان این گروه علمی در دانشگاه‌های گوناگون، اندک است اما می‌توان اذعان کرد که موضوع ویرایش، همواره دغدغه پژوهشی استادان زبان و ادب فارسی بوده و هم استادان گذشته و هم معاصران با تدوین آثار مختلف به نیازهای جامعه پاسخ گفته‌اند.

۲-۴-۲ - زنان و عرصه ویرایش

در حوزه‌های مختلف پژوهش، از جمله ویرایش زنان نقش مؤثری دارند. بر طبق این تحقیق، از مجموع پدیدآورندگان آثار ویرایشی، ۳۴ تن زن بوده‌اند که برخی از آنها مقاله‌ای تألیف کرده و برخی دیگر کتاب و برخی مصاحبه یا گفت‌وگویی ترتیب داده بودند. از مشهورترین این زنان می‌توان به فرزانه طاهری، گلی مقیسه، مهوش واحد دوست، مریم شریف‌نسب و سهیلا صارمی اشاره کرد.

طبق بررسی، پرتألیف‌ترین از میان زنان، آتوما فروهی با سه کتاب «ویرایش و پیشینه آن» (۱۳۸۸)، «نشانه‌گذاری» (۱۳۸۸) و «شیوه‌نامه پیشنهادی» (۱۳۸۸) و مقاله «شناسه و روش‌های نگارش آن» در خط فارسی (۱۳۸۳) است و پس از وی، بهین دارائی با دو کتاب «دستور نگارش فارسی» (۱۳۵۳) و «اشتقاق و املا در فارسی» (۱۳۵۰) و مزده دقیقی با ترجمه دو کتاب هنر ویرایش (۱۳۷۵) و رؤیای نوشتن (۱۳۸۰) در جایگاه دوم قرار دارند. غیر از

آنان، ۱۱ تن دیگر فقط یک کتاب در موضوع ویرایش تألیف کرده‌اند و دو تن، دو مقاله و بقیه (۱۸ تن) تنها یک مقاله در این زمینه نوشته‌اند.

۲-۴-۳ - ویرایش پژوهان

عبدالحسین آذرنگ، علی صلح‌جو، علی اکبر رزدام، محمد سیداخلاقی، ابوالفضل طریقه‌دار، هومن عباسپور، محمدرضا محمدی‌فر و هرمز همایون‌پور از مهم‌ترین افرادی هستند که در موضوعات نظری و عملی ویراستاری صاحب تألیف‌اند؛ علاوه بر آنان، ابوالحسن نجفی، محمدرضا محمدی‌فر و محمد اسفندیاری با تألیف آثار ارزشمندی به تقویت مباحث ویراستاری کمک کرده‌اند.

۲-۴-۴ - مشهورترین ویراستاران

بررسی زندگی حرفه‌ای مشهورترین ویراستاران ایران، از جمله احمد سمیعی (گیلانی) (پدر ویراستاری در ایران) و (رامتین ۱۳۸۳) و (محمدی، از حبس تا ویرایش، ۱۳۸۱: ۲۰-۲۱)، اسماعیل سعادت، علی صلح‌جو، کریم امامی (آذرنگ، ۱۳۸۵) و (قانع‌راد، ۱۳۸۴: ۱۶) و بهاء‌الدین خرمشاهی، در برخی مقالات بررسی شده که حاوی تجربه‌های مفید و راه‌گشا برای جوانان و تازه‌واردان این عرصه است.

۳- نتیجه‌گیری

اطلاعات کلان مستخرج از کتاب‌شناسی ویرایش در این پژوهش، در چهار مقوله زیر بررسی و تحلیل شد.

۳-۱- نوع مدارک: شیوه‌نامه‌ها، آثار مرجع، پایان‌نامه‌ها، نقد و معرفی کتب حوزه ویراستاری، مجموعه مقالات.

شیوه‌نامه‌های ویراستاری: طبق بررسی ۱۶ اثر در این زمینه تدوین شده که نقاط اشتراک و اختلاف آنها در این نوشتار نشان داده شد. با تثبیت نقاط اشتراک و بحث درباره موارد اختلاف در شیوه‌نامه‌های انتشاراتی موجود، راه برای دستیابی به شیوه‌نامه جامع انتشاراتی زبان فارسی فراهم می‌شود.

آثار مرجع: بر طبق این پژوهش، هفت اثر با موضوع ویرایش در قالب آثار مرجع (فرهنگ و واژه‌نامه) تدوین شده است. در فرهنگ‌های درست‌نویسی باید ضمن توجه به ادبی زبان، از معیار رایج و غیررایج قالب‌ها و ساختارهای زبانی نیز نباید غفلت کرد.

پایان نامه‌ها: تعداد اندک پایان نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری (۷ مورد) در این موضوع، بیان کننده آن است که لازم است پژوهش‌های دانشگاهی بیشتری در گروه‌های زبان و ادبیات فارسی و زبان‌شناسی درباره این موضوع انجام و توجه به این حوزه بیشتر شود. مقالات نقد و بررسی آثار با موضوع ویراستاری: نصف مقالات نقد و بررسی آثار ویراستاری به «غلط ننویسیم» ابوالحسن نجفی اختصاص یافته است. این مسئله ضمن نشان دادن اهمیت این اثر و جایگاه آن در نزد ادبا و زبان‌شناسان و ویراستاران و پژوهندگان ویرایش، نشان دهنده اهمیت توجه جدی آنان به دیگر کتب این حوزه است؛ ضمن آنکه در برخی نوشتارهای منتشر شده، فقط به معرفی آثار اکتفا شده است.

مجموعه مقالات ویرایش و تصحیح: طبق پژوهش حاضر، در این نوع مدارک، دو اثر مهم به چشم کمی خورد: برگزیده مقاله‌های نشر دانش درباره ویرایش به اهتمام نصرالله پورجوادی و مجموعه مقالات تصحیح متون به کوشش محمود نظری.

۲-۳- برخی گونه‌های ویراستاری

ویرایش ترجمه، ویرایش رسانه‌ای

ویرایش ترجمه: یک کتاب و ۲۰ مقاله، به این موضوع پرداخته‌اند که بررسی آفات ترجمه، شرایط ویراستار متون ترجمه شده و بررسی نمونه متون ترجمه‌ای و خطاهای ویراستاری در آنها، از اهم موضوعات بررسی شده در این آثار است. بهتر است نمونه متن‌های ترجمه شده، با نشان دادن مواضع غلط و اشکال‌دار، بیشتر در اختیار دانشجویان و آموزندگان ویرایش قرار گیرد چون جنبه آموزشی آن بسیار زیاد است؛ البته مجله مترجم در این موضوع پیشرو بوده و فعالانه عمل کرده است.

ویرایش رسانه‌ای: ویرایش در صدا و سیما و ویرایش در رسانه‌ها، دو رکنی هستند که در این مقاله، ذیل ویرایش رسانه‌ای به آنها پرداخته شده است. ضرورت گفتار صحیح و اجتناب از خطاهای تلفظی و بیانی در صدا و سیما، اهم نکاتی هستند که در متون بررسی شده بر آنها تأکید شده است.

آسیب‌شناسی زبان مطبوعات و ویرایش آن، نکته مهم دیگری است که در منابع بدان پرداخته شده است.

تصحیح: طبق بررسی، دو کتاب و ۲۵ مقاله درباره تصحیح منتشر شده که مباحثی همچون اصول تصحیح، انواع آن، مقدمه و تعلیقه نویسی و مشکلات و تنگناهای تصحیح را دربرمی گیرد.

ویرایش مکاتبات اداری: با توجه به اهمیت مکاتبات اداری و گسترش نشر سالم و روان از راه نامه‌های اداری، ۶ کتاب و دو مقاله در این بخش تدوین شده است. بررسی متون موجود اداری و یافتن و نشان دادن خطاها و کمک به رفع و اصلاح آنها می تواند در تقویت و ترویج زبان ویراسته اداری مؤثر باشد.

۳-۳- برخی موضوعات و مباحث ویرایش

اخلاق ویراستاری: در ۱۷ منبع، برخی ویژگی‌های اخلاقی، همچون وجدان کاری، انصاف، قاطعیت، خوش قولی، برخورد نیک، نظم و انضباط، ارتباط صحیح میان ویراستار، پدیدآور و ناشر، ویژگی‌هایی هستند که در مقالات بر آنها تأکید شده است. عیب‌جویی، خطاپوشی ناشی از جهل و پذیرفتن متن برای ویرایش بدون اطلاع از محتوای آن و ادعای همه‌چیزدانی، خصایص ضد اخلاقی هستند که احتراز از آنها توصیه شده است.

آموزش ویرایش: آموزش ویراستاری را می توان در دو جنبه رسمی و غیررسمی بررسی کرد: رشته‌های کاردانی صنعت چاپ و نشر در دانشگاه علمی-کاربردی، اکنون به تربیت دانشجو می‌پردازد که تا حدودی به ویراستاری هم مرتبط است اما لزوم تأسیس رشته ویرایش در دانشگاه‌ها، کتمان‌ناپذیر است.

آموزش‌های غیررسمی در نهادهایی مانند مرکز نشر دانشگاهی، جهاد دانشگاهی، اتحادیه ناشران و کتاب فروشان و برخی مراکز خصوصی، ادامه دارد و نیروی ویراستار فعال در نشر ایران، محصول این مراکز و نزد خود آموختگان است.

نشانه‌گذاری: تدوین ۸ کتاب مستقل و ۶۵ کتاب که در آنها فقط بخشی به این موضوع اختصاص یافته، از اهمیت این مبحث خبر می‌دهد. از نظر زمانی، این آثار درباره زمانی ۱۳۴۶ تا ۱۳۸۸ تدوین شده‌اند. گنجاندن تمرین‌های بیشتر و متنوع‌تر، به تقویت آموزش این مقوله یاری می‌رساند.

دستور خط و املا: بحث‌انگیزترین موضوع ویرایش، دستور خط و املاست و ادبا و زبان‌شناسان بسیاری درباره آن تحقیق و بحث کرده‌اند، به گونه‌ای که ۱۴ کتاب مستقل، فصولی از ۱۳ کتاب و ۶۹ مقاله و در مجموع ۹۶ مورد از ۵۰۳ اثر بررسی شده در این پژوهش، مربوط به املا و دستور خط است. تشتت آرا در بحث املا و ضرورت حاکم کردن یک دستی‌املائی در متن‌ها، فرهنگستان زبان و ادب فارسی را بر آن داشت تا با انتشار دستور خط فارسی و به تبع آن فرهنگ املائی، تا حدودی به این پراکندگی نظرها خاتمه داده شود، به شرطی که پیروی از آن در دستور کار همگان قرار گیرد.

۳-۴- استادان

۶۷ تن از استادان زبان و ادبیات فارسی نسل قدیم و جدید، در ویرایش آثاری تألیف کرده‌اند که ۳۴ تن از آنان زن بوده‌اند. از استادان نسل قدیم می‌توان به عبدالرسول خیام‌پور، احمد بهمنیار و سعیدنقیسی اشاره کرد و از استادان هم‌عصر ما، غلامحسین غلامحسین زاده، خسرو فرشیدورد، محمدجعفر یاحقی و حسن ذوالفقاری را می‌توان نام برد.

گردآوری تجارب شفاهی این استادان و همچنین استادانی چون بهاء‌الدین خرمشاهی، عبدالحسین آذرنگ، احمد سمعی گیلانی و علی صلح‌جو می‌تواند بر غنای ادبیات پژوهشی این حوزه بیفزاید.

در پایان این مقاله، پیشنهادهایی برای بهبود بخشیدن به شئون و سطوح مختلف ویراستاری آورده می‌شود:

۱. با توجه به تعدد شیوه‌نامه‌های ویرایشی، پیشنهاد می‌شود با گردآوری شیوه‌نامه‌های مذکور، قسمت‌های مشترک مانند نشانه‌گذاری، رسم‌الخط، طریقه نگارش منابع، نگارش اعداد و ارقام و مواردی از این دست، یک دست شود و گروهی از ویراستاران مجرب، با ایجاد این یکدستی، شیوه‌نامه واحد و جامعی را برای همه انتشارات زبان فارسی آماده کنند و مرجع صلاحیت‌داری مانند وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی یا اتحادیه ناشران و کتابفروشان، با ابلاغ آن به ناشران، ویراستاران، مؤلفان و مترجمان، به یک دستی در این موارد در کتاب‌ها و نشریات برسیم؛ البته این شیوه‌نامه می‌تواند در دو بخش عام و تخصصی، مانند شیوه‌نامه دانشنامه‌ای، شیوه‌نامه آثار کودک و نوجوان و غیر آن، تدوین شود.

این فعالیت می‌تواند در مورد مکاتبات اداری و رسانه‌ها نیز صورت گیرد و نهادهای متولی با استخراج خطاهای ویرایشی و سایر موارد مربوط به ویراستاری، یک دستت را بر این نوع از نوشته‌ها نیز حاکم کنند.

۲. با نظر به اینکه اسامی ویراستاران بنام و متخصص، در کتاب‌شناسی ویرایش انعکاس یافته است، می‌توان با مراجعه به آنان، تجارب ویرایشی آنها را گردآوری و مدون کرد.

۳. با گردآوری منابع مذکور در کتاب‌شناسی ویرایش می‌توان کتابخانه‌ای تخصصی برای پژوهشگران، علاقه‌مندان و دانشجویان فراهم و راه را برای پژوهش در این زمینه فراهم کرد.

۴. با توجه به گستردگی رسانه‌های جمعی، مانند صدا و سیما و مطبوعات، لزوم توجه به ویرایش در این رسانه‌ها بیشتر آشکار می‌شود و لازم است تا با توجه بیشتر به این مقوله، به تقویت زبان فارسی معیار در این رسانه‌ها پرداخته شود.

۵. آموزش ویرایش چنان که باید و شاید در نظام آموزشی ایران جایگاه مناسبی ندارد و تعداد کتاب‌ها و مقالات مناسب نیز در این زمینه کم‌اند و تنها در رشته زبان و ادبیات فارسی، چهار واحد درسی نگارش و ویرایش وجود دارد که کافی نیست. راه اندازی رشته ویرایش یا رشته‌هایی که به نحوی به این مقوله بپردازند، در تنقیح کتب و آماده‌سازی کتاب‌های مناسب مؤثر خواهد بود.

از دیگر سو، تقویت مراکز آموزش ویرایش، مانند مرکز نشر دانشگاهی و اتحادیه ناشران و کتاب‌فروشان، گام مهمی در این زمینه است.

۶. گنجاندن تمرین‌های بیشتر در کتاب‌های تألیف‌شده درباره ویرایش و همچنین آوردن نمونه‌های عملی در این کتاب‌ها و بویژه درسنامه‌ها، ضروری به نظر می‌رسد یا اینکه استادان ویراستاری، نمونه فعالیت‌های خود را منتشر کنند تا مورد استفاده دانشجویان و علاقه‌مندان قرار گیرد، همچنان که مجله مترجم نمونه‌های فراوانی را درباره ویرایش ترجمه به دست داده است.

۷. ادامه تدوین کتاب‌هایی که غلط‌های رایج یا غلط‌های مصطلح را نشان دهند و بررسی کنند، پیشنهاد می‌شود زیرا با توجه به تغییرات مستمر زبانی، بازیابی و معرفی این غلط‌ها لازم است.

۸. تشکیل جامعه یا انجمن صنفی ویراستاران که در مقالات و آثار مختلف نیز پیشنهاد شده است و بررسی علل ناکامی تشکیل دوره قبل آن (۱۴ اسفند ۱۳۶۹).
۹. بنیادگذاری نشریه یا مجله تخصصی ویراستاری، برای بررسی مشکلات و موانع ویرایش در ایران و همچنین پژوهش در این زمینه و انعکاس تحقیقات جدید در آن.
۱۰. تأسیس وبگاه تخصصی ویراستاری، به منظور تعامل ویراستاران با مؤلفان، ویراستاران با یکدیگر و ارتباط با ناشران و ایجاد حلقه‌های ارتباطی صنفی و شغلی و تبادل اطلاعات، تجارب و آرای مختلف در فضای مجازی.
۱۱. تأسیس نهادهای متولی ویراستاری در شهرداری‌ها و سازمان‌هایی که مسئول نام‌گذاری مکان‌ها و محلات هستند و همچنین نظارت بیشتر بر نام‌گذاری واحدهای صنفی، مطابق مصوبه مجلس شورای اسلامی (قانون ممنوعیت به‌کارگیری اسامی و عناوین و اصطلاحات بیگانه مصوب ۱۳۷۵/۹/۲۸) و پیشنهاد نام‌های فارسی مناسب به جای نام‌های بیگانه و کنترل صحت املائی و انشایی نوشتارها و اعلان‌های مختلف در دید مردم، با توجه به اینکه ساختارهای دیداری بیشتر در ذهن بیننده می‌مانند و صحیح یا غلط بودن آنها از این حیث مهم است.
۱۲. تدوین کتب تخصصی در حوزه‌هایی مانند دستور، برای نشان دادن ساخت‌های صرفی درست و غلط و در ترجمه که نمونه‌های ترجمه صحیح و ناصحیح را نشان دهد.
۱۳. با توجه به اینکه امتیاز فعالیت‌های ویرایشی در آیین‌نامه ارتقای اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی تنها دو امتیاز در هر نیم‌سال و ۱۰ امتیاز برای هر دوره ارتقا است (آیین‌نامه ارتقای اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی مصوب ۸۹/۱۲/۳) که منحصر به یک نوع ویرایش، ویرایش علمی، است، پیشنهاد می‌شود در بازنگری آیین‌نامه، توجه بیشتری به این موضوع شود و انواع دیگر ویرایش نیز در آیین‌نامه گنجانده شود.
۱۴. ویراستاری می‌تواند در جایگاه کسب و کار خانگی، زمینه اشتغال بسیاری از افراد را فراهم آورد و این مهم از طریق آموزش و برنامه‌ریزی ممکن است.

۱۵. برگزاری کارگاه های ویراستاری برای گروه های مختلفی مانند روزنامه نگاران، مجریان برنامه های رادیو و تلویزیون و سایر گروه های هدف می تواند در بهبود وضعیت ویراستاری و گسترش نشر سالم مؤثر باشد.

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

علاوه بر کتاب‌های اشاره شده در متن

۱- سلطانی، پوری و راستین فروردین. (۱۳۷۹). *دانشنامه کتابداری*. تهران: فرهنگ معاصر.

۲- نیکویخت، ناصر. (۱۳۸۶). *مبانی درست نویسی زبان فارسی معیار*. تهران: نشر چشمه.

ب) مقاله‌ها

۱- آذرنگ، عبدالحسین. (۱۳۷۱). اخلاق در ویرایش و نشر. *ککک*، ش ۳۵، ۳۶. ۱۴۳-۱۵۲.

۲- آذرنگ، عبدالحسین. (۱۳۸۸). «چرا ویراستار شدی (از تجربه مری ایمبری: ویراستار آزاد). *جهان کتاب*، ش. ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۱-۲۲.

۳- *آیین‌نامه ارتقای اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی مصوب ۸۹/۱۲/۳*

۴- اسفندیاری، محمد. (۱۳۸۵). از ویراستاری تا ویرگولاستاری. *صحیفه خرد*. ۱۸۳-۱۸۸.

۵- امامی، کریم. (۱۳۶۷). زبان‌شناس یا ادیب. *نشر دانش*، سال ۸، ش. ۴. ۴۷-۴۸.

۶- انصاری، محمدباقر. (۱۳۸۴). ویرایش انواع ویرایش. *آینه پژوهش*، ش ۹۲، ۳۰-۳۶.

۷- باطنی، محمدرضا. (۱۳۶۷). «اجازه بدهید غلط بنویسیم». *آدینه* ش ۲۴، ۲۶-۲۹.

۸- باطنی، محمدرضا. (۱۳۶۷). «هیا هو ی بسیار بر سر هیچ». *آدینه* ش ۲۵، ۲۲-۲۶ و ۲۷.

۹- باطنی، محمدرضا. (۱۳۶۷). فارسی بیدی نیست که از این بادها بلرزد، *آدینه*، ش. ۲۶، صص. ۲۱-۲۵.

۱۰- باقری، بهادر. (۱۳۷۹). راهنمای ویرایش. *کتاب ماه ادبیات و فلسفه*. ش ۴. ۴۸-۴۹.

۱۱- بندپی، پروانه. (۱۳۸۵). جای خالی ویرایش در روزنامه‌ها: نگاهی به جایگاه ویراستاری در مطبوعات. *اطلاعات*، ۵.

۱۲- بهرام‌پور، علی. (۱۳۸۲). آسیب‌ها و مسائل حرفه‌ای مطبوعات کشور. *رسانه*، سال ۱۴، ش ۲، ۴۲-۴۹.

۱۳- بینش، تقی. (۱۳۵۴). روش تصحیح متون فارسی. *نشریه دانشکده ادبیات و*

علوم انسانی تبریز، سال ۲۷، شماره مسلسل ۱۱۵ و ۱۱۶، ۳۹۰-۴۲۶.

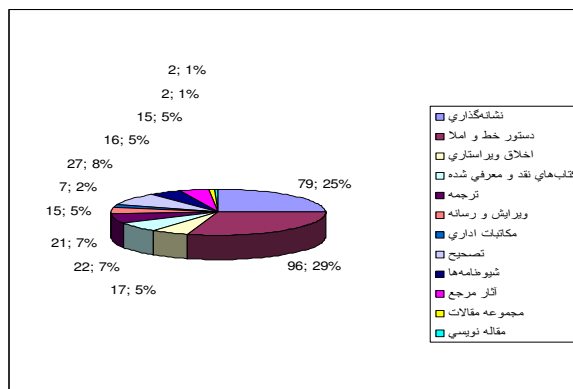
۱۴- تاکی، مسعود. (۱۳۶۷). کوششی برای درست نوشتن، نگاهی دیگر به کتاب غلط نویسیم. *کیهان فرهنگی*، سال ۵، ش ۴، ۳۰-۳۲.

- ۱۵- توکلی، نیره. (۱۳۶۷، ۲۴ خرداد). آسان‌گیری در ترجمه و نگارش. *اطلاعات*، ۱۱-۱۴.
- ۱۶- خان‌محمد، هاجر. (۱۳۷۸). ترجمه و ویرایش. *مجموعه مقالات سومین کنفرانس بررسی مسائل ترجمه*. به کوشش کاظم لطفی‌پور ساعدی. اداره چاپ و انتشارات دانشگاه تبریز.
- ۱۷- خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۶۷). فرهنگ دشواری‌ها، *کیهان فرهنگی*، سال ۵، ۲۹-۳۴.
- ۱۸- دانشگر، محمد. (۱۳۷۹). راهنمای ویرایش. *مصباح*، ش ۳۴، صص: ۱۶۸-۱۷۱.
- ۱۹- دستور نیکو، فاطمه. (۱۳۸۲). شیوه‌نامه ویرایش (۷ جلد). محمدرضا محمدی‌فر، *کتاب ماه کلیات*، ش ۶۷، ۵۴-۶۹.
- ۲۰- دهقان، خسرو. (۱۳۶۷). گزارش کتاب، بهار ۶۷ توی ویتترین. *فیلم*، سال ۶ ش. ۶۵، ۷۲-۷۳ و ۷۴.
- ۲۱- رضوانی، اسماعیل. (۱۳۸۶). عشق و ایمان به کمال، *مجموعه مقالات روش تصحیح متون*. به کوشش محمود نظری. تهران: انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۲۱۳-۲۲۵.
- ۲۲- روحانی، محمد. (۱۳۷۴). جایگاه ویرایش در کار ترجمه. *کرمان*، سال ۵، ش ۳، ۸۰-۸۳.
- ۲۳- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). شیوه نقد و تصحیح متون. *آینه میراث*، سال ۳، ش ۲-۳، ۷۳-۷۶.
- ۲۴- ستوده، غلامرضا. (۱۳۷۲). تصحیح متون خطی، *مرجع شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی*. تهران: سمت، ۴۳۰-۴۵۴.
- ۲۵- سمعی گیلانی، احمد. (۱۳۸۴ و ۱۳۸۳). فرهنگ ویرایش. *رسانه دانشگاه*، ش ۲۶، ۲۷-۲۴، ۳۱.
- ۲۶- صاحبان زند، سجاد. (۳۰ خرداد ۱۳۸۴). «ویراستار می‌تواند اثر را احیا کند، ترجمه ادبی در گفتگو با سعید حمیدیان»، *شرق*، ۱۷.
- ۲۷- طاهری، فرهاد. (۱۳۸۱). ویرایش راهنمای ویرایش. *کتاب ماه ادبیات و فلسفه*، ش ۵۹، ص ۷۴-۷۹.
- ۲۸- طریقه‌دار، ابوالفضل. (۱۳۸۸). اخلاق ویرایش. *آینه پژوهش*، ش ۸۶، ۳۷-۳۹.
- ۲۹- غفاری، محمد. (۱۳۸۹). نکته‌هایی درباره نکته‌های ویرایش. *کتاب ماه ادبیات*، ش ۳۹، ۹۰-۹۴.
- ۳۰- فرزاد، مسعود. (۱۳۵۳). روش علمی برای تصحیح متون. *گوهر*، سال دوم، شماره دهم، نشریه بنیاد نیکوکاری نوریانی و نیز سال دوم، شماره یازدهم و دوازدهم، بهمن و اسفند ۱۳۵۳.

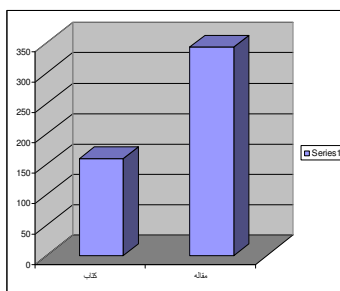
- ۳۱- فرزام، حمید. (۱۳۷۴). «نکته‌ای چند درباره غلط نویسیم (فرهنگ دشواری‌های زبان فارسی)». *نامه فرهنگستان*، ش ۲، ۱۴۳-۱۵۴.
- ۳۲- فیاض، علی‌اصغر. (۱۳۶۷). کتابی مفید و پرارزش. *نشر دانش*، سال ۸، ش ۵۱، ۴-۵۳.
- ۳۳- قانع‌راد، عرفان. (۲۵ تیر ۱۳۸۴). او به تأیید نظر حل معما می‌کرد، یادی از مترجم فقید کریم امامی. *شرق*، ۱۶.
- ۳۴- قلیچ‌خانی، محمدرضا. (۱۳۷۸). نقش ویرایش در ترجمه، *مجموعه مقالات سومین کنفرانس بررسی مسائل ترجمه*. به کوشش کاظم لطفی پور ساعدی. اداره چاپ و انتشارات دانشگاه تبریز.
- ۳۵- کردوانی، کاظم. (۱۳۶۷). ما نجفی و باطنی هردو را می‌خواهیم «آدینه»، ش ۲۶، ۵۷.
- ۳۶- کیوانی‌نژاد، علیرضا. (۲۲ مرداد ۱۳۸۲). جایگاه ویرایش در روزنامه‌ها. *اعتماد*، ۱۲.
- ۳۷- محقق، مهدی. (۱۳۸۶). روش تصحیح و نشر متون، *مجموعه مقالات روش های تصحیح متون*. به کوشش محمود نظری، تهران: انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۴۷-۵۶.
- ۳۸- محمدی، سایر. (۱۳۸۱). از حبس تا ویرایش، نگاهی به یک زندگی. *کتاب هفته*، ش ۱۰۱، ۲۳ آذر ۱۳۸۱، ۲۰-۲۱.
- ۳۹- مسگرنژاد، جلیل. (۱۳۷۹). شیوه‌های نقد و تصحیح متون. *کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی*، دفتر سوم. موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۴۰- مسیب‌زاده، عباس. (۱۳۶۷). «نقدی جفاکارانه و اهانت آمیز» *آدینه*، ۲۵، ۵۸ و ۵۹.
- ۴۱- معصومی همدانی، حسین. (۱۳۶۰). بیماری‌های ویراستاری. *نشر دانش*، سال ۱، ش ۵ و ۶، ۷۴-۸۱.
- ۴۲- مقیسه، گلی. (۱۳۸۴). حوزه‌های آموزشی نشر، گزارشی از مراکز آموزشی در حوزه نشر، *کتاب هفته*، دوره جدید، ۱۴، ۸-۹.
- ۴۳- منجد، صلاح‌الدین. (۱۳۵۳). *روش تصحیح نسخه‌های خطی*. ترجمه حسین خدیو جم. انتشارات آبان.
- ۴۴- ناصح، محمد مهدی. (۱۳۷۴). توضیحی در باب روش تصحیح متون کهن، به شیوه علمی-اجتهادی، *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی*. مشهد، دفتر سوم ۳۲۹-۳۳۸.
- ۴۵- نجفی، ابوالحسن. (۱۳۶۱). آیا زبان فارسی در خطر است. *نشر دانش*، سال ۳، ش ۲، ۴-۱۵.
- ۴۶- هاشمی میناباد، حسن. (۱۳۷۴). «ویرایش در ترجمه». *مترجم*، سال ۵، ش ۱۷ و ۱۸، ۱۰۸-۱۱۱.

(ج) سایت اینترنتی

www.nlai.ir

نمودار ۲. پراکندگی آثار تألیف شده درباره ویرایش

نمودار ۱. تقسیم‌بندی کتاب‌ها و مقاله‌ها

۷۹	نشانه‌گذاری
۹۶	دستور خط و املا
۱۷	اخلاق ویراستاری
۲۲	کتاب‌های نقد و معرفی شده
۲۱	ترجمه
۱۵	ویرایش رساله
۷	مکاتبات اداری
۲۷	تصحیح
۱۶	شیوه‌نامه‌ها
۱۵	آثار مرجع
۲	مجموعه مقالات
۲	مقاله نویسی
۱۶۰	کتاب
۳۴۳	مقاله

